

Kahden illan välissä: Galitšista Prigoviin¹

A n d r e i Z o r i n

Neuvostoaikana tai ainakin myöhäisenä neuvostokautena tehdyt eri taiteenlajien teokset – romaanit, elokuvat, tieteelliset artikkelit jne. – voidaan karkeasti jakaa viiteen ryhmään:

1. valtajärjestelmää mielistelevät teokset
2. valtajärjestelmän normien mukaiset teokset
3. vapaat, sääntöjen ulkopuolella ovat teokset
4. valtajärjestelmän normeja huomioimattomat teokset
5. valtajärjestelmää kritisoivat teokset

Ensimmäinen ja viides ryhmä kattavat ne tekstit, jotka sisälsivät suoraa positiivista tai negatiivista valtajärjestelmän arvostelua. Systemi puolestaan otti ne vastaan joko virallisesti kannustaen tai rankaisutoimenpitein. Niinpä esimerkiksi Aleksandr Galitš erotettiin Kirjailijaliitosta ja ajettiin ulos maasta, koska hänen teoksensa luettiin ryhmään 5. Teokset, jotka eivät varsinaisesti koskettaneet valtasysteemiä,

¹ Tämän Andrei Zorinin esseen ensimmäinen, Aleksandr Galitšia käsittelevä osa ilmestyi *Idäntutkimuksen* numerossa 4 (2009).

kuuluvat ryhmään 2 ja 4, mutta ne oli luotu joko sen hyväksymien normien ja mallien mukaisesti (2) tai sitten näitä normeja huomioimatta (4). Yleensä nämä kummatkaan eivät herättäneet viranomaisissa tukea tai rangaistustoimia, mutta norminmukaiset tekstit sallittiin ja niistä maksettiin, kun taas ryhmä 4:n tekstejä ei virallisesta näkökulmasta ollut olemassa.

Nämä dikotomiat ovat niin yksinkertaisia, ettei niihin kannataisi varsinaisesti juuttua, ellei neuvostokulttuurissa olisi ollut varsin laajaa ja massiivista vapaiden tekstien ryhmää (3), joka sekoittaa tyystin koko rakenteen symmetrian. Ajoittain, jopa suhteellisen usein, saatettiin nimittäin painaa, esittää tai levittää tuotoksia, jotka olivat vapaasti tai melkein vapaasti tehtyjä sekä sääntöjen tai järjestelmän määrittämien käsitteiden ulkopuolella. Aikalaiset muistavat kaikki esimerkkejä tästä, mutta on tärkeä huomata, että niitä on liian paljon, jotta ne voitaisiin kuitata sensorien huolimattomuudella, sillä sensuuri osasi olla myös johdonmukainen ja raivoisa.

Tällainen liberalismi selittyi osittain alemmuudentunteella ja tarpeella osoittaa sivistyneelle lännelle, että meillä oli kuitenkin jotain kulttuurielämää. Asian ydin taisi kuitenkin olla toisaalla. Tekemällä vapaiden tekstien ryhmän olemassaolon mahdolliseksi valtajärjestelmä loi eräänlaisen venttiilin suuren ihmisjoukon älylliselle energialle, joka olisi muuten voinut purkautua poliittiseksi protestiksi (ryhmässä 5). Tämä koskee luonnollisesti sekä tekijöitä että lukijoita. Lisäksi säännöistä vapaiden teosten julkaiseminen ei koskaan tapahtunut automaattisesti, vaan

ne työstettiin aina tietoisiksi poikkeuksiksi. Näitä poikkeuksia saattoi olla miten paljon hyvänsä, mutta itse säännöt pysyivät järkähtämättöminä kaikkien pelaajien mielissä: niin tekijät, sensorit kuin lukijatkin olivat niistä hyvin tietoisia.

Muistan hyvin, kun eräässä illanvietossa muuan erinomainen 60-lukulainen teatteritutkija ehdotti vielä erinomaisemmalle vanhemmalle kirjallisuudentutkijalle maljaa ”voiton kunniaksi”. Voitolla tarkoitettiin tietyissä annetuissa rajoissa hankittua, vähintään suhteellista ammatillista vapautta. ”Te uskotte voittoon”, kuului välitön vastaus ehdotukseen, ”me taas uskomme onnistumiseen”. Tämä loistava muotoilu määrittelee sukupolvien välisen eron, joskaan se ei ole ehdoton. Itse asiassa molemmat abstrahoiivat suhteensa vallanpitäjiin tietyn pelimetaforan mukaisesti: toinen pelasi šakkia, toinen taas lottoa. Tärkeintä on, että molemmissa peleissä pelataan sääntöjen mukaan ja saatetaan voittaa, jopa toistuvasti. Bulat Okudžava kertoi eräässä runossaan unesta, jossa hän oli sotalentäjä ja päätyi jatkuvasti taisteluun mustan Messerschmittin kanssa:

Ja taas minä lähdän lentoon,
voitan jälleen,
lennän ja voitan...
Kuinka usein oikein voittaa voi?

Voittaminen oli uuvuttavaa mutta mukavaa, etenkin kun vastustaja oli tuollainen. Systeemin demonisoimiseksi kehitetty tekniikka johti siihen, että jokainen yksittäinen voitto voitiin kokea joko vastaansanomattoman laskelmoinnin ja inspiraation seuraukseksi (šakki) tai sitten uskomattomaksi tuuriksi (lotto). Molemmat olivat yhtä lailla juhlinnan aiheita. Sille absoluuttiselle pahalle, jota systeemi edusti, kävi suunnilleen samalla tavoin kuin pahalle hengelle Gogolin kertomuksessa, jossa paholainen muuttui harmittomaksi pirulaiseksi, jonka selkään saattoi istua ja pelotella lapsia.

Tietenkin sukupolvi, jota tämänkin esseen kirjoittaja edustaa, tunnisti 1970-luvulla ”elämän ihanallisuuden” paljon kirkkaammin nimenomaan siksi, että he olivat nuoria. Mutta silti olisi

väärin mitätöidä tilanne toteamalla, että kaikesta huolimatta me rakastuimme, lauloimme lauluja, juopottelimme ja joskus jopa syöpötelimme. Pelin mukanaan tuomaa nautintoa ja hirviömäisen systeemin kotoisuutta ei saa missään tapauksessa jättää laskuista. Valtava parodia- ja anekdoottikulttuuri sekä laajalle levinnyt tapa täyttää oma puhe virallisilla neuvostoklišeillä todistivat muun muassa sen, että systeemin todellisuus oli meille hyvin kotoinen. Tuonaikaisen intelligentisijan nostalginen suhde Stalinin kauden lauluihin on jo kauan ollut tunnettu asia, vaikka ilmiö onkin erityisen järkyttävä, jos kuvitellaan esimerkiksi saksalaisia älykköjä intoilemassa natsilaulujen perään. Mutta Neuvostoliitto erosi sodanjälkeisestä Saksasta siinä, että suhde menneisyyteen oli tarkoituksellisen epämääräinen. Siksi siihen voitiin palata ikään kuin pakolliseen kipupisteeseen. Stalinin ajan taide oli aikansa mytologinen paratiisi, sitä ei voinut erottaa vankileirihelvetistä. Tuon ajan laulujen esittäminen kuorossa oli eräänlainen turvallinen tapa syventyä tappavan vaaralliseen kulttuuriin – se oli kuin vaaratonta miinanraivausta.

Valtajärjestelmän kielen ja symbolien haltuunotto toteutti omalta osaltaan tätä miinanraivausta arkielämässä. Systeemin retoriikka menetti repression taikaansa, siitä tuli monimutkainen tyylikoriste.

NKP:n Keskuskomitea, SNTL:n Korkein Neuvosto, Neuvostohallitus ilmoittavat syvän surun vallassa, että 10. helmikuuta (29. tammikuuta) 1837 37 vuoden iässä traagisen kaksintaistelun seurauksena katkesi suuren venäläisen runoilijan Aleksandr Sergejevitš Puškinin elämä.

Toveri A.S. Puškinille oli aina luonteenomaista periaatteellisuus, syvä vastuuntunne, vaativa suhtautuminen itseensä ja työtovereihin.

Kaikissa tehtävissä jotka hänelle osoitettiin, hän osoitti rajatonta uskollisuutta hänelle uskotulle asialle, sotilaallista lujuttua ja sankaruutta, patriootin, kansalaisen ja runoilijan yleviä ominaisuuksia.

Hän tulee aina säilymään ystävien ja hänet läheisesti tunteneiden sydämissä hummaajana, pilkkakirveenä, hamesankarina ja lurjuksena.

Puškinin nimi tulee elämään ikuisesti kansan muistissa Venäjän runouden soihtuna.¹

Eräänä ikimuistoisena iltana kuulin tämän Dmitri Prigovin tekstin yhtenä ensimmäisistä. Erityisen hilpeää on, että koko tekstisikermä, joka koostuu venäläisille klassikoille kirjoitetuista neuvostonekrologeista, on kirjoitettu kesällä 1980, ennen kuin kommunistijohtajien kuolemien sarja alkoi. Tuolloin oli autuaammille metsästysmaille ehtinyt siirtyä vain Aleksei Nikolajevitš Kosygin, jonka kuolema ei kuitenkaan synnyttänyt vielä hautajaishuumorin traditiota – se kohosi täyteen kukoistukseensa vasta kolmen neljän vuoden päästä. Mutta Prigov ei reagoinutkaan suoraan yhteiskunnallisesti ajankohtaisiin tapahtumiin. Hän työsti tajunnan rakenteita, ja virallinen nekrologi tai sitten kutsuhuudot, joilla hän operoi toisessa sikermässään, edustavat tarkkojen parametrien ja raamien kirjallisuutta – siksi ne soveltuvatkin poikkeuksellisen hyvin juuri rakenteiden paljastamiseen. Kuten nekrologit, myös Prigovin runo ”Kun hullut juutalaiset...” on kirjoitettu ennen perestroikaa, joka synnytti kaiken muun ohella myös valtaisan keskustelun juutalaisteemasta Venäjällä sekä huhumyllyn *Pamjat*-järjestöstä ja suunnitelluista juutalaisvainoista. Mutta Prigovin runo asettaa tyypillisen antisemitistisen diskurssin yhtä tunnettua juutalaista Venäjän-rakkautta vasten:

Kun hullut juutalaiset
kutsuvat Venäjää isänmaakseen
ja pärjäävät paremmin kuin venäläiset
siellä, missä heitä ei edes kaivata,
ja missä kaivataan, niin sielläkin osaavat,
ja siellä missä he itse kutsuvat,
nousee se kukoistukseen,
Venäjä – juutalaisten isänmaa.

Prigovin käsittelyssä juutalaisälymystön *russofilia*, jota esiintyi laajalle levinneen venäläisten juutalaisvastaisuuden kontekstissa, ei ole seurausta sankarillisesta uhrautumisesta, vaan saa osin liikuttavia, osin koomisia kulttuurisen

syyntakeettomuuden piirteitä. Vastaavalla tavalla Prigov nostaa esiin yhden tunnetuimmista sanakareistaan eli Miliisin:

Kirjailijatalon buffetissa
juo miliisi olutta.
Juo tavalliseen tapaan
edes näkemättä kirjailijoita.
Ne taas vilkuilevat Häntä –
valoisaa on Hänen ympärillään,
eivätkä niiden kaikkinaiset taiteet
merkitse mitään Hänen kohdallaan.
Hän edustaa Elämää,
Velvollisuuden muodossa ilmestynyttä.
Elämä on lyhyt, vaan Taide pitkä,
ja nujakan voittoa Elämä.

On helppoa nähdä, kuinka Prigov leikkii taiteilijan ja vallanpitäjien välisellä mystisellä suhteella, joskin hän esittää nämä molemmat varsin julmasti ja vailla sentimentaalisuutta. Mutta itse kirjailijatalon buffetti riisuu kehkeytyvän draaman kohtalokkuutta, ja mikä tärkeintä, systeemin edustaja eli pyhä Miliisi osoittautuu järjestyksen ja harmonian varjelijaksi. Intelligentisijan piinallinen vallantavoittelu ei ole Prigovin runossa säälittävä salainen kompleksi vaan inhimillinen harmonisen maailman kaipuun ilmentymä:

Tuossa tulee putkimies
ja korjaa vessanpöntön,
kaasumies korjaa kaasut,
sähkön korjaa sähkömies (...)
mutta Miliisi saapuu
ja sanoo: Ei saa riehua!

Yhtä syvällisiä kulttuuris-psykologisia oikeutuksia Prigov löysi neuvostoyhteiskunnan krooniselle puutostilalle – sille materiaaliselle köyhyydelle, joka vaivasi neuvostoihmistä perinpohjaisesti ja joka myös yhdisti älymystöä laajoihin ihmismassoihin, vaikka muuten älymystö olikin tavallisesta kansasta pelottavan kaukana. Muistutan kuitenkin ensin, miten Galitš kuvasi tätä teemaa laulussaan:

Jotenkin uni ei tule, ensin se oli tulossa, mutta meni menojaan,
huomenna täytyy tehdä töitä, repeän varmaan!
Huomenna meille luvattiin tukikohdasta silliä,
se on Leningradista, sanottiin.
Otan itselleni ja annan muille,
täytyyhän juhlaa varten valmistautua...

Näin mieltii kenraalin tytär, kansanvihollisten lapsi, jonka karmiva kohtalo oli päätyä loppuiäkseen hiilihelvettiin, joka riuduttaa hänen elämänsä ja sielunsa. Runoilija ymmärtää hyvin niitä harvoja nautintoja, jotka elämä tuo hänen kuvaamalleen sankarittarelle. Runoilija asettuu täysin kenraalin tyttären asemaan näyttäen maailman hänen silmillään, mutta samalla teksti kertoo valtavasta etäisyydestä sankarin ja tekijän välillä, sillä tekijän ei ole määrä unohtaa, millaisista säälittävistä ja mitättömistä elämän iloista oli kysymys. Prigovin versio tästä teemasta häivyttää päinvastoin täydelleen etäisyyden tekijän ja jonossa seisovan ihmisen väliltä:

Eineslihaa ostin purkin
ja vien sitä kotiin kassissa salaa.
Mutta kaupan takaa, yrittämättä piiloutua
valtava laiton lihanpala käsissään
astuu esiin joku vanha huora.
Lihanpala on valtava, ei se jaksa sitä kantaa,
olisi edes kaupan työntekijä,
niin olisi oikeus, olisi ansainnut,
mutta tähän on ihan vieras ja rumakin,
ja minä taas olen runoilija, Venäjän ylpeys, minä
seisoin puoli päivää vieraiden ihmisten keskellä,
mutta vain tuollaisia huoria täällä onnistaa.

Jos kehitellään edelleen rinnastusta säännösten elintarvikkeiden ja epävirallisten julkaisujen välillä, niin syntyy kiintoisa asetelma. On tunnettua, että Prigov ei milloinkaan yrittänyt julkaista tekstejään sensuurin alaisissa virallisissa lehdissä. Se oli periaatteessa poissuljettua siinä moskovaalaisten konseptualistien taiteilijayhteisössä, jossa hän oli aktiivinen. Edellisessä runossa tämä näkyy nöyryydessä, jolla tekijä luonnehtii omaa kuluttajan asemaansa (”ja vien

sitä kotiin kassissa salaa”) ja katkeruudessa niitä kohtaan, jotka voivat vapaasti nauttia kielletyistä hedelmistä. Katkeruus ei ole kuitenkaan tässä tapauksessa erotettavissa kateudesta tai intohimosta. Ammatillisen statusongelman projisointi kauppajonon maailmaan ja lyyrisen sankarin korostunut omaelämäkerrallisuus tekevät mahdolliseksi käsitellä kiellettyjä tunteita.

Jos Aleksandr Galitšin laulut oikeuttivat meidän kiihkeät kansalaispelkomme, niin Prigovin tekstit tekivät saman suhteessa kaivattuihin sosiaalisiin nautintoihin, meidän kykyimme edes kokea niitä. Liberaaliälykkö, joka katsoi *Vremja*-ohjelmaa televisiosta, seurasi *Pravdasta* Politbyroossa tapahtuneita muutoksia, jonotti vodkaa ja makkaraa ja kannatti *Spartakia*, sai odottamatta poeettisen oikeuden olemassaololleen ja elämäntavalleen: Prigovin runouden kautta hänen elämänsä rakennusaineet päätyivät taiteeksi. Karkeasti ottaen hän sai näin luvan kokea muutakin kuin kansalaismurhetta suhteessa ympäröivään todellisuuteen. Tietenkin meidän tunteemme olivat muutenkin hyvin kirjavia, jopa ilman tällaista poeettista oikeutusta, mutta sitä voimakkaampi oli helpotuksen kokemus, jonka vallassa me Prigovia kuuntelimme.

En mene sanomaan, oliko yleisön homeerinen nauru Prigovin runoilloissa asianmukainen reaktio hänen teksteihinsä. Itse taisin hytkyä naurusta kaikista voimakkaimmin. Minkään ”ironisen runouden” tai sen perestroikan ajan megasuosion kanssa Prigovin kirjallisella työllä ei ollut mitään tekemistä. Ehkä meidän naurumme kumpusi oivalluksen riemusta enemmän kuin tarpeesta pilkata neuvostoklišeitä. Tässä tapauksessa kyse oli puhtaan henkilökohtaisista, yksityisistä oivalluksista valheellisessa ja läpeensä ideologisoidussa neuvostotodellisuudessa:

Kilon kalasalaattia
ostin ruokalassa,
ei siinä ole mitään pahaa:
ostin kuin ostinkin.
Itse söin siitä vähän,
pojan ainokaisen ruokin
tuolla tavaralla,

istuimme ikkunan ääressä,
ihän lasin edessä
kuin kaksi uroskissaa,
jotta elämä alhaalla virtaisi.

Tai:

Kun saat astiat pestyä,
niin katso: jo likaisia uudet on,
mitä vapautta tämä on,
tässähän voisi vanhaksi asti jatkaa.
Tottahan voin olla pesemättäkin:
mutta sitten tulevat ne muut
ja sanovat: astiat ovat likaisia –
mitä tässä vapaudella tekisikään.

Sallin itselleni vielä yhden makuasiaan liittyvän tunnustuksen. Nämä vanhat Prigovin runot ovat säilyttäneet tenhonsa mielessäni edelleen,

mutta samaa en voi sanoa monista hänen myöhemmistä teksteistään. Totta kai suuren tyylin pirstominen, yhtenäisen neuvostodiskurssin murtaminen moniksi osadiskursseiksi johtavat tekijän, joka käyttää nimenomaan Prigovin tekniikkaa, moniin ongelmiin, jopa mahdottoman tehtävän eteen. En kuitenkaan sanonut tätä antaakseni Prigovin Miliisin tavoin ”kaikelle omaa arvosanaansa” tai asettaakseni asioita paikoilleen vaan päinvastaisesta syystä. Oman muistin dekonstruktio osana historiallista prosessia on kivulias toimenpide, joka pakottaa vakavasti epäilemään omaa yksilöllisyyttään. Siksi turvautuminen omiin, täysin mielivaltaisiin taiteellisiin mieltymyksiin sallii edes vähäisessä (joskin hyvin vähäisessä) määrin palauttaa autenttisuuden illuusion suhteessa kokemaansa.

Venäjältä suomentanut Tomi Huttunen

Viitteet

- 1 Prigov, Dmitri. Nekrologeja. *Päämäärä vie meitä ympyrää: uuden venäläisen avantgarderunouden antologia*. Toim. ja suom. Jukka Mallinen. Helsinki: Tamara Press, 1989.